

Rafael Pallase mälestused.

Minu mälestused Lepana rannast algavad juba kaheaastaselt - nagu läbi udu mäletan metsarajal istumist ja isa ootamist Matsalust heinamaalt. Siit tõi mind süles kuuldavasti tagasi koju Lepana Riia.

Lepana - see oli nagu teine kodu, kus püüdsin lipata küll avalikult, küll salaja. Mängisime, loopisime kive vette koos Lepana poistega Arturi ja Heinoga. Oma nooruses ja kalurielus käisin läbi arengu aerude-purjede ja mootorite ning nende täienemise osas.

Minu isa võttis esimesena kasutusele mõrdade nõudmisel mõrrakoti, millise ta mõtles oma jutu järele Matsalu sõitude aegu.

Tänapäeval siinsete räämemõrdade nõudmist ilma kotita enam ette ei kujutata.

Isa püüdis vene ajal Matsalus kevadel räime ja sügisel siiga. Siis maksti siia marjast rohkem kui siias endast.

Esimesed siiavõrgud kodusid ja katsetasid siinsed mehed Matvei Pallas (Tüi), Ivan Pallas (Uuelu) ja Teodor Suu või Laasipanga Jüri (Panga). Isa jutu järele asetati need (igal mehel kaks võrku) püügile kusagil Kõrgelaiu taga vastu Heinlaidu. Tuul olnud nii tugev, et kaks meest pidid olema aerude peal. Kellelgi ei tulnud mõttesse, et nendega ka muda võib saada. Kõrgelaiul oldi öö ja hommikul saadi kuue võrguga paaditais muda paari ahvenaga.

Ka Mustjala kilupüügiga on isa tegelenud. Üks kaaslastest oli Küla Matvei (Konta Madis) ja teine jälle Suu Teodor (Panga). See püük ka suuremat tulu ei andnud, sest peale paari aastast katsetamist müüs isa oma võrgud jälle maha.

Veel on meeles, et Matsalust kevadel püügilt purjepaadiga koju sõites purjetasid end Uuelu Ivaniga (Ivan Pallas) Seanina nuka lähedal ümber. Olgugi, et roolimehel purjega on alati soot peos, juhtus veidi hoolimatust ja soot jäi mõrra otsa vaiade taha.

Isa arvas, et paadi põhja peale ronimisega pidi olema üsna kiire. Uus kodusest villasest pintsak oli tolli jagu taga lõhki kärisenud, ise ta seda ei tundnud.

Teine juhus oli Mustjalast kilupüügilt tulles Paenase lõpe suu peal. Loode all seisnud must ripakil pilv, ka silmapiir lõõnud mustaks. Igaks juhuks võtnud nad purje maha ja vaevalt selle kokku saanud, tulnud loodest tugev torm. Natukese ajaga viinud torm paadi palja mastiga Hoosaare randa.

Kui isa onu Riidu ja Ännika Mihkel mõrdu vaatama läksid, olin ma alati kaasaminekut mangumas. Igakord ei võetud, kuna meri hakkas mulle pähe ja jäin merehaigeks; öeldi siis, et mis sa sinna oksendama tuled.

Pandi mind paadi ninasse, kust oma nina juba ulatus üle vaatama. Sõude-purjepaadid olid ju väikesed, laadisid kala ühe tonni ringis. Isa aerutas ees kahe aeruga, tagumised mehed aerutasid piidal kõrvu istudes kumbki ühe aeruga.

Nii sõuti päevas mõrdade rivi (2,5 km) lõppu ja tagasi hommikul ja õhtul. Kui tuul oli mere poolt, hakati alt vaatama ja tuldi purjega tagasi või siis sõuti üles otsa ja tuldi mõrdu vaadates (nõudes) alla poole. Vastu lainet sõudes oli minul paadi ninas tore õõtsuda. Väikeses paadis tundus, et laine oli paadist kõrgem. Vahel ronis üle nina ja lirtsas vastu nägu külma vett. Siis juba oma nina tõusis - oi, kui suure lainega ma merel

olin. Tavaliselt aga pikalt kiikuda ei saanud, juba hakkas merehaigus vaevama ja isa tõstis kapli nina alla. Oksendasin, see visati üle parda vette, loputati kappel üle ja võis hakata uut hoogu ootama.

Imelik haigus oli - kui maale sain, siis kohe terve nagu purikas, merel nii haige, et kuidagi ei saa olla.

Mõrdade vaatamiseks tarvitati pisemat purje. See oli pirkiga puri. Esimese piida sees oli auk või pool sõõri, kus mast käis rambiga kinni. Kui oli auk, siis pisteti mast lihtsalt auku, vante ei tarvitatud. Siis pirkiga purje ots sirgele, roolimees võttis soodi otsa naabi takka läbi, soodi ots ja roolivars olid roolimehe hoida.

Kaugematel sõitudel olid suuremad purjed, mis andsid rehvida. Tavaliselt olid purjel kahed rehvid: valjema tuulega seoti puri väiksemaks (kõrgemalt kinni), siis olid kahed rehvid sees, purjepind väiksem. Suure tuulega vahest sõideti allatuule ainult vokaga. Sarnased purjed olid juba kahvliga. Vandid vaieritest käisid kolme külge - üks ninasse, teine teise pardasse. Purjetamisega oli aga soot alati lahti. Kui tugev tuulehoog tuli, anti sooti järele, muidu oleks paadi ümber keeranud. Et käsi hoidmisega ei väsiks, selleks pandi soodiots parajasti ümber naabi. Vee väljaviskamiseks oli kappel.

Naljatamisi öeldi, et kolm meest peab paadis olema: üks hoiab rooli, teine kapeldab vett välja ja kolmas hüüab appi.

Tavaliselt sõideti aga kahekesi või õige harjunud mehed ka üksinda.

Üks paremaid meremehi, kes hästi tundis väinade merd, madalikke ja kivisid, oli vana Georgi Kõvamees, sündinud Aadumal. Minu mäletamise ajal oli tal Tüilt ostetud kahe purjega paat, millega ta vedas kala Haapsallu ja Saaremaale müügiks väikese vaheltkasu eest Lepana kalameestelt. Kahjuks oli ta joomahaige, kes ilma viinata hakkama ei saanud. Veel oli selleaegsetel kalameestel ütlemine, et ei või kunagi uskuda kolme asja: naist, hobust ja mere riista. Kusagile maanukka jõudes, näiteks laidu, tuletati seda alati meelde ja üsna vaikse ilmaga viidi ankur alati kindlasti tugevalt kivi taha.

Vanad rannamehed olid ka peeniksed naljamehed. Paistab ju merel alati silma või õieti tunnetad, kes teeb tööd tõsiselt. Osa inimesi aga laseb teiste õlul endal hea olla.

Kord Matsalust püügilt tulles oli ilm vaikne olnud ja tee maha sõutud. Konta Madis oli Sõudmisel alati ähkinud nagu töö juures juhtub. Üks kaval mees oli aga sokutanud koerputkest tolli (tollid olid puust) ja kui mees highi pühkis, murdis Lepana lautris selle pooleks. Naeru jätkub tänase päevani, kui vägevasti mees sõudis.

Minu vanaisa, keda mina ei mäleta, oli olnud kange meremees ja muidugi ka kalur. Purjepaatidega sõideti vanasti kõikidel meredel. Kuuldavasti pandi tavalisele paadile kõrgendused (laudadest) ja vaadati seisvat ilmastikku. Et valitseksid ühekandi tuuled ja et need ei oleks üleliia tugevad. Oli juhtunud nii, et kevadel, kui alustati Stockholmi reisiga, läks kana hauduma, ja kui tagasi tuldi, siis noored kuked laulsid. Vanaisa poolt on Stockholmist toodud ka vana seinakell, mis praegu veel tiksub. Isa, kes oli ristljal Kromstadis puusepaks, tegi kodus kappe ja toole, tegi ka kapi kellale. Toodi muidugi kaupa, mida polnud kohapeal võtta, soola ja viina, mis müüdi kallimalt maha. Endale jätkus muidugi.

Kokku oli vanaisa Rootsis käinud 29 reisu. Kui ta oli surivoodis lamanud, kahjatsenud, et oleks korra veel saanud käia, oleks 30 reisu saanud. Tema suri suhteliselt noorelt 64 või 65 aastaselt. Vanade jutu järgi hingevaeva, õhupuudusse. Ei tea, kas oli seal siis kopsudega midagi.

Tüi esimene mees vana Mart oli ka meresõitja. Salakaubana oli ikkagi viin, sool ja raud.

Kord olid soldatid Kõrgelaius mahapandud viina üles leidnud ja valvasid/ootasid mehi järele, et kinni võtta. Mart ja Kingissepa Jaili (?), kes olid omanikud, kargasid järsku kahele soldatile kallale, võtsid püssid käest ära, pistsid sineli käistesse piki käsi. Võtnud kaasa oma piirituseankrud, põgenesid Muhusse. Kõrgelaiu kõrtsipidajad aga olevat viidud Siberisse selle eest, et nad mehi välja ei andnud. Need muidugi tundsid. Mart oli olnud ka mõisas kupjana. Keegi pole julgenud talle midagi vastu öelda.

Kord olevat ta Jaani veski põllul ratsahobusel sõitnud läbi küpse rukkipõllu. Jaani õuest Mardi läbi sõites oli üks naistest ukse vahelt piilunud - sellele karatud peale ja üks löödud paukudes kinni. Ta oli muidugi ka joomane, ega muidu seda kuraasi nii palju poleks jätkunud.

On jutud, kus ta laadalt kalakaubalt tulles oli surnuaia all tõusnud vankril püsti ja hüüdnud: "No, mo vanaeit, tahad sa koju tulla?" (Naine oli surnud.) Samas aga asunud üks must hobusevarss neile järele ja pole siis aega enne kodu olnud tagasi vaadata. Kodus muidugi varssa enam järel polnud. Tulnud oli ta koos Matsi Ruuduga (Laine isa emaga), oli tollal muidugi ebausk alles üsna tugev.

Inimesed ja nende käitumine oli muidugi vastavalt ajale karge.

Jaani naised olid lesed (mehed uppusid Meemeli suudmes) ja Mart oli lesk. Mürgeldamisest aga olid kõik kohkunud ja võeti mingit kohkumise rohtu. Andja oli aga ärevuses rohu seelikupunasega vahetanud. Kõikidel jäid muidugi suud ja huuled punaseks ja naeru jätkus veel minu eelnevale põlvkonnale.

Esimesed mootorpaadid tulid 1927-28. Aastal. Ka meil osteti üks kuumpea 7 Hp naftamootor, millele tehti vastav paat transpordiks - kalaveoks ja müügiks ning rehepeksuks. Hoburehepeksumasin kohaldati mootorile. Enne ajasid rehepeksumasinat ringi neli hobust, kes käisid ringi kööpli küljes olevate umbes viie meetri pikkuste tiislite küljes. Keskel oli hobusteajaja pika piitsaga, kes korraldas hobuste liikumist, et mõni ei jääks seisma või kõik ei veaks liiga aeglaselt. Mootor oli väga algeline. "Uku" tegi teda peaaegu käsitööna Kaplur. Paar aastat hiljem osteti samalt mehelt kahetaktiline 4-5 Hp petroolimootor. Samasugune algeline, millel regulaator peaaegu ei töötanud. Aga kui käima läks, siis koorma all töötas üsna normaalselt.

Kolmas mootor osteti 4-taktil 3-4 HP Striek, see oli juba natuke täiuslikum. 1936. A väljalase. Sellele tehti 1937 ka võimsam paat, mis laadis 1,5-2 t kala. Selle paadiga oli juba üsna mugav mõrda nõuda ja kala maale vedada. Ta käivitus üsna kergesti napsuga ja võttis kohe petrooli peale üle.

Oma kalamehe teed alustasin omatehtud 13 õngega, millised valmistasin salaja isa mõrranööri ja lõngast. Asetasin need väiksesse naelakasti.

Ka esimese püügi tegin salaja, jalgsi Lapanast Tammiski poole, kus on endine lauter, sellest Tammiski poole. Igal õngel oli vahet vist 1,5 m.

Sain kaks angerjaviuku, ahvena ja paar pisikest ahvenakest.

Tõin koju. Kõik olid väga imestunud ja küsisid, kust ma need sain. Oli kalapüügivahe, vist juulikuu. Nüüd tuli kõik ära rääkida, aga õnneks ei saanud isegi tapelda. Ema oli suur kalasööja ja kõik läks pannile. Lubati juba õnged teha ja kästi aga kala tuua. Palju kordi sai seda jalgsi püüki tehtud.

13-14-aastaselt hakkasin käima Kustiga kalakaubal, olin roolis ja tõmbasin pumbaga vett välja. Ikka päris mehe eest, kuigi jõudu jäi napiks. Mootoriga sõites ei läinud ka süda pahaks, aga kui kütte kokkuhoiu pärast purje tarvitati, siis oli kohe okse ka käepärast.

Mäletan veel praegu ühte reisi. Viisime räimelaadungi 3 t. ringis Kassari Orjaku sadama, kui kala müüdnud ja tuul oli hea, panime purjega Taaliku sadama, et soola laadung peale võtta. Taalikul oli ETT soolaladu. Laadisime paar tonni soola peale ja videvikus asusime koduteele. Päeval oli tuul üsna vali, nii et oksendasin tänu purjesõidule 5 või 6 korda. Viimane kord üsna rohelist vett Taaliku sadama kail pollari otsas. Lootsime ööseks vaiksemat ilma, tuul jäi endiseks. Olin roolis ja kõrged lained tegid natuke hirmu. Hoidsin ikka maale lähemale ja tuligi üks särakas üle tagaotsa.

Lõi mootori seisma ja hulga aega vett välja visata. Rooliga hoidsime kogu aeg saba vastu tuult. Küljelt võib ju korraga laine rohkem vett sisse murda. Soola tegi natuke märjaks - kevadine soolamine oli natuke raskem, eks hakkas see ju käksi ühte kompu.

15-aastasena hakkasin Jaani Ivaniga Kusti kõrval õnge- ja mailipüügi peale ja 16-aastasena juba mehe eest välja. Raske oli just une pärast. Selleaegse kella järele läksime randa juba kell 04.00, so. praegu kell kaks. Koju aga jõudsime õhtul kell 11. Nii noorelt on viis tundi und vähe. Küll sai roolis tukkuda ja päris hea meel oli, kui vahest mõni tuulepäev vahele tuli.

Sõuda tuli päevas vähemalt 10 km. See oli hea füüsiline koormus, mis arendas lihaseid.

Teenistus olenes kalasaagist ja hinnast. Haugi sai lasust 50-150 kg + ahven, koha ja muud üksikud erandid angerja ja lõhe näol. Haugi hind kõikus 15-50 senti kg. Koha hind oli veel kõikumam. Olenes hooajast 20 s.-1,5 kr kg.

Püüdsime räimemõrraga Virtsus 1937.a. kevadel ja sügisel. Olime seal isaga, Laasuga Madis ja Siljavälja Ivan. Kala oli, aga kui polnud ostjaid, aja merre tagasi, mida saigi üsna mitu korda tehtud.

Jälle tagasi oma randa oma mõrdade ja mailide juurde.

Et Saaremaa randades, eriti Sõrves püüti böttengarnidega angerjat ja oli antud katsetamiseks kalanduskoja poolt üks sarnane. Moodustus üks sarnane püügiüksus ka Lepana randa, kus osanikeks olid Laasuga, Saluandruse, Tõnise, Jaani Ivan, Tuule Reiu ja isa minuga.

Ettevalmistus algas juba 1938 vaiade, vaierite ja kettide muretsemisega. Talvel kooti böttengarni kered ja rakendati vesi- ja karjajad, kevadel said tükid kokku aetud ja tõrvatud. Kett alla aetud. Juuli lõpul aetasime juba esimese mõrra püügile.

Rändeteooria järgi panime böttengarni rivi 5 mõrda püügile Punni randa suunaga Kumari poole. 1939.a. suvi oli ilus. Puhusid O ja NO tuuled, millised olid just vajalikud. Nendega ei ole väinas tugevat jooksu, mõrrad seisis terved ja saime esimese püügiaastaga võlgadega tehtud mõrrad selgeks.

Suuremad saagid olid 400-500 kg angerjaid hommiku sees + muud kalad. Angerjad müüsimise Virtsu kokkuostjatele, kilo hind oli 1.20-1.50. Esimese korraga müüsimise Virtsus Mäehansule ligi 2000 kr eest. Mõrra (böttengari) hind oli ligikaudu 1000 krooni.

Mehed olid vaimustuses ja liigid olid nii tugevad, et kahe paadi juhtimine (teine oli sabas) oli ainult minu hoole all. Mehed magasid pärast, kes rannas, kes meil. Hommikul

esimesena lautri minnes leidsin sadama lautrist paadi kõrvalt kaks 3/4 liitrit viina, mis kellelgi oli taskust kukkunud. Panin vaikselt need paadi rompkasse. Peagi hakkasid mehed tulema, kõigil pead haiged. Vana Tõnise Jaan ütles, et sina, poiss, oled kõige noorem ja enne merele ei lähe, kui oled peaparenduse ära toonud. Riigi viina müüdi ainult 10 km eemalolevast kauplusest (praegune teenindusmaja). Ega see mul raske poleks olnud ja oleksin seda kohe teinud, aga need olid olemas. Ütlesin üsna ninakalt, et minu pea ei valuta ja kalailm oli kena, käime merel ära, siis lähen.

Sadamast Seana otsa kaudu väljasõit oli üsna keerukas. Kui selle olin sooritanud, võtsin rompkast ühe pudeli ja pakkusin. Mehed olid väga mornid, et üks 18-aastane nooruk vastu hakkas. Nüüd hakkasid näod venima. Vana Tõnise Jaani nägu läks kohe sorinal tigidusest muhelemiseni." Vaata poissi, või tema pani õhtul tagavaraks, kui meil paljuks hakkas minema."

Kala, angerjat oli jälle kenasti. Panime need Sadama madalike vahele asetatud sumpadesse. Sumpade asetamise ja kala hoiu pärast Sadama oma baasiks valisime. Nüüd maal rääkisid ka oma viinaloo. Keegi ei uskunud ja kellelgi polnud viina kadunud.

1. okt. läksin vabatahtlikuna Eesti sõjaväkke sundaega teenima. Bottengarnid jäid minust merre.

Armeesolek pidi kestma 1,5 a., varsti pidin jõudma tagasi. Aga Euroopa pöördus sõjale 1. sept. 1939, s.o. üks kuu enne minu teenistuse algust, tungisid Saksamaa ja NSVL kallale Poolale, vallutasid selle ja jagasid pooleks. Eesti armee formeeriti ümber Punaarmeeks. Nüüd tuli teenida juba kolm aastat.

1941 juunis tungis Saksa kallale NSVL-ile. Koos olid sarvipidi kaks vägevast, üks Saksamaa moodsa tehnikaga, teine NSVL viletsa tehnikaga, suure inimmassi ja veel suurema maa-alaga. Algul keegi ei uskunud Liidu vastupanuvõimesse. Paljud kümned ja sajad tuhanded armeena jäid Saksa poole. Sakslane aga kohtles Punaarmee mehi äärmise julmusega, mis saigi talle saatustlikuks.

Kuuldused kohtlemisest levisid ka läbi liini. Oli mehi, kellel õnnestus põgeneda sakslaste julmuse käest. Tekkisid metsavennad, kes ei kuulunud kuhugi. Need saidki partisanide alguseks.

Jõuluks, kus me kõik lootsime kodus olla, hakkas venima ja veniski, nii et 1,5 aastastest plaanitud teenistusest sai ligi 7 aastat.

Kui 1946.a. armeest vabanesin, asusin jälle kalapüügi juure. Ka Tüi koht vajas tööjõudu, vanem vend Kusti oli perega põgenenud Rootsi, kust ka jõuluks pidi koju tulema, see oli 1944.a. Keskmine vend Anton, kes oli sunnitud evakueeruma Tallinnast, hukkus koos Naissaare nimelise laevaga kusagil Soome lahes. Ema ja isa olid vanad. Eriti ema, kes kannatas psüühiliselt kahe poja kaotusest. Olin ju mina juba kuulduste järgi langenud juba kohe sõja alguses kusagil Porhovi ja Staraja Russa vahel.

Asusin siis Tüile. Tegin ka maatöid, aga mõte oli merel, kus sai peamiselt oldud kevadel. Aeg ja kombad olid palju muutunud. Kui eesti ajal sai paati hoida ükskõik kus kivide vahel, peaasi, et torm teda ei lõhkunud, siis suures riigis valitses suur kord. Kõik paadid pidid olema traataias lukustatuna ja kalurid kordamööda valvamas, et keegi neid ära ei aja. See tegi püügi juure sekeldusi. Väiksemad püügimehed, kellel paadid asusid kusagil kodu lähedal, jätsid püügi järele.

Kord korralt on režiimi tugevdatud. Praegu nõutakse juba traataia kõrguseks 2,5 m. On siiski 2 m. Traatide tihedus 10 cm. Paadid peavad olema lukus, mootorikastid lukus. Aerud paadist välja viidud ja asuma lukustatud kuuris. Paat üksi ilma raadiosideta

ei tohi merele minna. Kaugemale sõites peavad paadid olema paarikaupa, kusjuures väljuma ja tagasi saabuma peab üheskoos. Enne väljumist kirjutatakse käsk mereleminekuks. Paadijuht peab olema tutvunud allkirja vastu ilmatega ja kinnitab oma allkirjaga mereleminekut kui ka sealt tulekut. Tuule tugevuse juures üle 5 palli ei tohi merele minna. Pole ette nähtud, kust tuul on, kas maalt merele või merelt maale. Kas lähed välja Paldiski otsast või Väikesest väinast. Kas on vett tegevuspiirkonnas 1 m või 100 m. Kas lähed merele 20 km kaugusele või kaugemale või lähed rannakivide vahele.

Valitseb kõva seadus, mida tuleb täita, valitseb äärmine bürokraatia. Nagu tsariajal öeldi: Jumal kõrges, keiser kaugel. Ja ega keegi ei kavatsengi asja parandada, kõik on kuupalgalised ja nendel pole tähtis muu kui palk. Kuidas kalamehed, töölised elavad, pole tähtis.

Kõigepealt peale sõda olid kaluriühistud. Muhus oli k/ü Muhu, kuhu kuulus ka osa Saaremaad, mehi ja ka mõni naine oli kokku üle 400.

Kolhoosid moodustati korruga - vabatahtlikult, ja see sündis sedamoodi, et kõige enne viidi hulk inimesi Siberisse. Muhust üle 20 inimese (?).

Nüüd siis algas asutamine, moodustati initsiatiivgrupid. Ka mina kuulusin sinna. Tamse koolimajas toimus koosolek. Keegi midagi vastu ei rääkinud, muudkui võtke aga vastu, tahan hakata.

Rääkisin aga siiski natuke teisiti, kui seda oli ülevalt plaanitud, ka Suurkivi Martin ütles mõne sõna. Tehtud sai kaks kolhoosi: "Põhjarannik" ja Muhu Kalur. Püügiveed olid küll ühised. See oli 19. aprillil 1949. Koosoleku läbiviija kalak. direktor Kunnape oli küll hiljem rajoonikomitees öelnud, et see Pallas on seal üks ässitaja, kuid tänu Herman Tampule laabus kõik hästi.

Hakkasime siis oma varandust kolhoosi andma. Moodustati komisjonid, kes koostasid aktid ülevõetud varanduse kohta. Sinna kuulusid hobused, lehmad peale ühe, rehalsed, kuurid, veskid, seemnevili, vankrid, reed, ardad, sahad, äkked, hangud. Ka loomasöödad ja teatud hulk jahu tuli anda.

Kui üksikmajapidamisel oli riiginorm vastavalt maa suurusele aastas kuni 1 tonn teravilja, siis kolh. oli see suhteliselt väike.

Kalanduse osas tuli kolhoosile anda mootorid, paadid, püünised, rannamajad. Moodustati brigaadid, kuhu kuulusid lülid (paatkond moodustas lüli).

Esimesse kolhoosi juhatusse kuulusid Ivan Laaneväli, Valentin Saabas, Martin Suurkivi, Paul Pallas, mina, Raissa Saabas, Erna Kindel, Arteemi Paat. Esimeheks valiti või hakkas Ivan Laaneväli (keegi seda ametit ei tahtnud). Minust tuli aseesimees kalanduse alal, millisel kohal olin 1962. aastani.

Püük, laevastik, varustamine kuulus aseesimehe alla. Plaanid, nende jagamine ja täitmine, ka ladu ja materjalid, nii et oma arvestus pidi olema. Juba aasta-paari pärast tulid kalapüügi jaamad, siis tuli kõik püügivahendid sellele üle anda. Sinna läks ka arvestus ja endal tuli ainult niipalju teada, kus mingi varustus on läinud, et see aktiga vormistada.

Orissaare MKJ peainsener oli õnneks vana kalanduskonsulent Härm, kellele tänu kõik laabus suuremate sekeldusteta. MKJ likvideeriti vist 1956.a., kusjuures kõik püügivarustus müüdi jälle kolhoosidele.

Tingimuseks oli vabatahtlik ostmine. Hinnad olid aga palju kõrgemad kui üleantud püünistel.

Ostsiime vajaliku ja mittevajaliku viisime Orissaare lattu tagasi. Olnuks õigem viia tagasi ka osa vajalikku varustust, kuna need hiljem sai tagasi osta üsna pisikese summa eest kui mittevajalik materjal. Näiteks maksis üks räime triivvõrk vanas vääringus 250 rubla. Siis tagasiostes kui mittevajalik püüdis 25-35 rubla. Tõrvaköie 1 kg hind oli 27 rbl., räimevõrgul oli seda aga peal 2,5-3 kg. Need olid aga üsna uued.

Orissaare rajooni lõpu eel oli raj. komiteel plaanis ühendada kõik Muhu 5 kalurikolhoosi ja mind sinna esimeheks pista. Oleksin selle koha ka vastu võtnud, kui poleks olnud maad. Maa aga tõi ainult kohustusi, tööd ei laabunud kusagil. Palka maksti kopikates normipäevale. Noored olid juba pagened linnadesse. Kohale olid jäänud perekonnainimesed kodudega. Oodati ikka kogu aeg, et valitsus muutub, kauaks see venelane siin ikka on, ja tööd tehti veel oma vanadel talumaadel, et neid korras hoida. Muudatust aga ei tulnud ja kui hiljem oleks neid maid tagasi pakutud, poleks olnud vastuvõtjaid peale mõne vanema inimese. Polnud ju riigil anda tööks tehnikat. Vaesus vaatas uksest ja aknast suure riigi sisse.

Muhu kolhoosid tasakesi siiski ühendati. Esiti tuli "õitsev Nurm", kes oli võlgades. Siis tuli "Muhu Kalur", lõpuks tulid juurde "Suur Väin", "Lõunarand" ja "Tormipoeg".

"Põhjarannikul" olid jalad all, võlad ära ja natuke jooksvat arvel ka raha, kui esimeheks oli Paul Pallas. Tema aga kogu seda kremplit maaga koos ei olnud nõus vastu võtma ja toodi väljast parteikoolist hiidlane Arno Apri. See mees lubas kõik kenasti korda panna ja pidi olema kõigeks võimeline. Ja paari aastaga oligi nii korras, et otsiti uut esimeest. Oli lihtsalt suure jutuga seikleja, kellel parteipilet taskus ja selle arvel väga võimas mees.

Pakuti jälle mulle esimehe ametit. Minu meelest oli aga kõik nii allamäge läinud, et seda juttu ei lasknud omale rääkida. Selleaegne esimene sekretär küsis siis, keda panna, kas Volbert Tamm läheb hääletamisel läbi. Ütlesin et läheb, ja läkski. Apriga olin täiesti sõjajalal ja ütlesin talle tihti vastu, mida ma ei pidanud õigeks. Selle eest hakkas ta kõikjal mind maha tegema salaja selja taga.

Asusin siis jälle juhatuse liikmena (juhatuses olin kogu aja) Tammega koos töötama. Maad saime ära anda Muhu kolhoosidele "Ühismaa" ja "Ühendus" koos loomade ja põllumajandusinventariga. Ka autopark vähenes tunduvalt. Kõik läks ilma rahata bilansist bilanssi.

Kalapüük läks hästi, kümned ja sajad tuhanded jooksid. Tamm hakkas raha matma laevadesse. Nüüd asusin vahele. Kogu aeg oli mul südamel kalatööstuse ehitamine. Olin käinud Kirovis ja teadsin täpselt, millist tulu sealt saab.

Paar aastat olin mingi püüginõukogu liikmena Kulasenکو ajal. Siis andsid heeringalaevad Kirovil kahjumit ja ma soovitasin Kuulile need ära anda, mida see ka tegi. Tegin toleaesgses juhatuses tasapisi propagandat, et asi ei tuleks liiga järsku. Kõik võttis vedu eesotsas Volli Tüüri ja Leo Kipperiga, ja kui ma juhatuse koosolekul tegin Tammele ettepaneku hakata kalatööstust ehitama, oli see kohe nõus. Juhatust toetas ja Lembit Lepik oli kohe mees, kes projekteerimise endale võttis. Temaga oli aegsasti kokku lepitud. Juba Pauli ajal tahtsin alustada, kuid Paul oli liiga ettevaatlik mees ja ütles, et kui midagi viltu läheb, oleme pankrotis, kes siis vastutab.

Volbert Tamm muidugi ei teadnud, millised raskused ehitusega on varustuse külje pealt seotud. Seda ei kujutanud ma ka ise täpselt ette, aga ta oli siuke mees, kes ühest uksest välja aetuna sealt jälle kohe sisse astus. Kui ehitus juba käimas, soovitasin teha

laenu, et mitte kõiki oma vahendeid siduda. Seda ka tehti. Peale 12 korteriga maja alustati kontor-klubi ehitamist. Värsked kalad ja angerjad suitsut. ja ilma tegid kõik teed ja materjalid lahti.

Üle 1500 rbl. eest oli Tammel võetud Seaninalt kala. Seda läks tal niisama tuttavatele ka. Tollal veel keegi palju ei kontrollinud, kolhoosil olid üsna vabad käed.

Et töäjõudu ei jätkunud, aitasid üliõpilased ehitada. Ehit. brigadir oli vana töömees Arteemi Saat. Töö ei tulnud küll nii korralik, nagu üks temasugune mees seda soovis, kuid ta siiski tehti. Tamm ise hakkas nii kõvasti jooma, et asjaajamine jäi lonkama. Tegin mõned korrad märkuse talle ja olingi tema vihamees jälle. Hiljem ta muidugi sai aru, et mina talle halba ei soovinud ja mõni aasta hiljem ta juba jälle kiitis mind. Joomisest ta aga enam lahti ei saanud.

Nüüd jõudis kätte see aeg, kus terve maakonna kohta tehti üks "Saare Kaluri" kolhoos 1972.a.(?). Siis kohe ka sisseseadetööd lõpetati. Inimesi tööle tuli, palka maksti hästi. Esimene juhataja oli Kallas..

Praegu ühe vahetusega annab Seanina kalatööstus igal aastal 0,5-0,7 milj. rubla aastas puhastulu. Kahe vahetusega andis üle miljoni. Sellest rahast on aga Muhusse jäänud üsna vähe. Suurem osa läheb Nasva ja linna ehituseks. Keskus on see, kus tehakse, ääremaad on kulus. 10 milj. rublaga oleks Muhus midagi tehtud, umbes selle osa on ta nüüd 11 a. jooksul puhastulu andnud. Peale selle on andnud tööstus tööd ja teenistust ümmarguselt 100-le inimesele.

Kalapüük oli oma kõrgastmes 1956.a., kus Muhu piirkonnas püüti välja ligikaudu 3000 tonni kala. Põhjarannik ja Lõunarand püüdsid mõlemad üle 1000 tonni, Suur Väin ja Muhu Kalur 700 t, Tormipoeg 400 t. Kõik need arvud olid ületamisega. Siiga nende kalade hulgas oli üle 20 t, lõhe 0,3 t, v.soomk. 220 t. Kalapüük paranes 1964.aastast tunduvalt peale 3-4 aastat kestnud halbu aastaid. Enam ei tekitanud muret plaanide täitmine, tekitas raskusi kalade, peamiselt muidugi räime turulevedu ja transport. Püügilimiidid kehtestati 1976.a. paiku. Varem toodi merest traalidega kilu räime arvel ja räime kilu arvel.

Valitses äärmine hoolimatus, kuna kalakaitseinspeksioon püüdis kalureid igal juhul trahvida. Trahvija sai poole igalt trahvikviitungi summalt isiklikult endale. Endel Saare jutustuse järele, kes tegi kaasa mõned püügireisud, püüti ja hävitati noort räime tonnide viisi. Näitena ladunud ta räimepoegi tikukarpi 14-15 tk. 2-4 tonnised traalisaagid paaritunnise tõmbamise järele lasti praktiliselt merepõhja. Kalakaitse trahvi kartusel. Praktiliselt pool oli aga neid üsna pisikesi räimepoegi. Aga kui need oleks räimeks kasvatatud?

Vähe sellest, et tema seal oma traaliga oli üksi. Silmapiiril oli ta loendanud 64 traali. Tollel ajal olid need STB tüüpi. Eks igal nendest tuli mõni traalitäis kala merre lasta. Eks see mõrra ja seisevnooda püükidele mõjuski, kala hävitati noorjärgus. Sedaegu traalipüüki Riia lahes piirati ja võeti tarvitusele harvemad traalipärad. Ka praegu tehakse nii, et traal tõmbab oma tonnid Riia lahest, kuid raamatutes näitab oma püügipiirkonnaks kusagil Osmussaare lähistel. Reaalne asjaajamine puudub, valitseb bürokraatia ja trahv. Huvitavamaid püüke tegin 1952-53 a., kui käisime püügil Lõuna-Saaremaal Turja piirkonnas. Läksime katsetama esimeses koosseisus kahe paatkonnaga - mina, Saarkoppelid Harvi ja Kusti, Saat Art., Kolk Jüri.

Võtsime kaasa vanad võrgud, need olid madalad väina jaoks, kodus kedratud ja kootud linasest lõngast silmasäärega umbes 16 mm. Lisaks oli kaasas säina noot ja

harvvõrgud, mõned jaamast saadud kiluvõrgud. Kui väinas püüdsime räime ainult pinnast, siis siin Turjal tuli lasta võrgud põhja. Kiluvõrgud olid reguleeritavad. Ka õnged olid kaasas. Neid võis asetada nii pinda kui põhja või soovitud sügavusele.

Saagid olid väinaga võrreldes väga head. Kilu vahest mõnisada kg ja räime nende vanade võrkudega ka vahest üle tonni. Järgmine aasta olid meil juba ka ajakohased räimevõrgud.

Õngedega püük oli ka üsna ilus, ahvenat, mõni angerjas. Püüdsime kilutükkidega.

Säinanoodega tegime mõned püügid. Aga ranniku puuduliku tundmise pärast ja säinanoodatele vastava põhja leidmise tõttu jäid saagid väinaga võrreldes nigelaks. Üle poole tonni kogusime. Harvvõrgud aga kujunesid seal avastuseks.

Vana kalur Anton Põri, kelle juures olin korteris, küsis muiates, milleks ma need kaasa võtsin. "Saame kevadel mõrdadest mõne siia ega oska neid üksikuid omavahel jagada."

Vastasin, et kavatsime püüda räime kude piirkonnast, et siig tuleb sööma räime kudet (marja). Ants muigas edasi ja arvas, et see on tühi mõte.

Võib-olla sellepärast jätsimegi nendega püügi üsna viimasele otsale, aga siiski katsetasime. Esimene kord Veissalu madaliku piirkonnas saagina 30 kg siiga. Vana Antsu meelest oi kui palju. Teine ja viimane kord Lao-Kuiva piirkonnas, siis juba oli normaalne püük. Võrke oli püügis 20 ringis, nendest kapronvõrke 4-5. Saagiks 160 kg siiga + lestad ja ahvenad.

Järgmisel aastal läksime juba põhjalikuma ettevalmistusega. Kaaslasteks olid äiapapa, Murd Ivan ja Suurkivi M. Ka omadel meestel oli juba muretsetud harvvõrke. Suurem väljapüük korraga oli üle 800 kg siiga. Võrgu kohta oli suuri siigu tavaliselt 25-40. Üldse püüdsime välja 3700 kg siiga. Mis läks aga üsna saiaraha eest riigile, kuna kokkuostuhind oli väga madal. Lubati preemiat, kuid et meile poldud pandud kg plaani, ei saadud seda maksta.

Angerjasaagid hakkasid vähenema 1940. a peale ja vähenesid nii, et 1979. a oli angerjas väinades haruldane kala. Tänapäevani 1985. a on jälle angerjat hakanud esinema. Kontorist ära tulles 1963. a tegin angerjamõrdu ja rühasid lootuses, et angerjas on madalseisus ja kindlasti hakkavad püügid paranema. Arvasin aga ekslikult. Kui alguses paar aastat andsime ostupunkti veel 200-300 kg angerjat, siis püük ikka vähenes ja läksime üle ahvenapüügile suuremate mõrdadega. Püüdsin koos õemehe Mihkli Ivaniga. Angerjamõrdadega hakkasime peale Pädaste rannast. Sealt kolisime Rässa randa. Mõrrad ja kohad aga olid paremad Viire ja Võilau piirkonnas. Järgmine aasta kolisime Lalli randa, siis hakkasid mõrrad peale Kuivastu ligidalt Püssina pangani.

Kallaste mehed Vaga Rudolf ja Rehepapp Vassili püüdsid Kumari leepealt siiga, saades 100-200-300 kg lasust.

Toreda vaikse kevadilmaga läksime ka proovima, meres 30 võrgu ümber. Esimese katse ilm oli suurepärase. Uuelu Vaali oli ka juba kambas. Vedasime sabas väikest kerget sõupaati ja mehed, Ivan ja Vaali olid natuke joomased. Kaup oli nii, et laseme võrgud merre ja läheme Lalli randa magama. Pidasin Lallit Lepanale lähemaks.

Võrgud jõudsin sisse natuke peale päikseloojangut. Ütlesin, et nüüd läheme lapime ühe võrgu 1. Jao otsast üle. Ivan ja Vaali olid väga tohedad, juhtisin paadi siiski märgi juurde, hakkasime lappima ja esimene võrk andis juba parkümmend siiga. Nüüd

ütlesin ärritamiseks, et lase lahti, lähme Lallile magama. Vana Ivan üsna kerkis aerudega piidalt. Kurat, nii palju siiga ja sa tahad magama minna, lapime aga edasi.

Lappisime rivi üle ja saime üsna mitusada siiga. Suveöö oli tööks küllalt valge ja vaikne.

Natuke tukkusime, ja enne päiksetõusu hakkasime võrke võtma. Seaninale viisime hommikul siiga peale 600 kg. Sellest ajast hakkas siiapüük juba 10-15 paadiga, saagid aga enam nii kõrgele ei ulatunud ja meie ka enam nii palju ei saanud, kuigi võrke oli püügil palju rohkem.

Siiapüük andis aga tõuke selleks, et kolisime järgmiseks kevadeks Lepanale. Mõrrad olid siiski veel meres alates Püssinaga.

Sõitudele kulus aega liiga palju ja sellepärast kolisime Paenase Lõpe ja Lepana vahele. Siin püüdsin mõrdade ja võrkudega pensionini välja. Aasta enne haigestusin südame rütmihäiresse ja jätsin mõrrapüügi sinnapaika. Tasapisi tegelesin harvvõrkudega siiapüügil. Angerjamõrrad ja rüsad jäid kuuri alla, praegu on ka mõrrad juba maha kantud, kuid püügikõlblikud, terve Lepana kuurialune on neid täis.

TUULPEOS

Seda sõna kuulis vanasti lapsepõlves tihti: olime tuulpeos. Kui oli purjepaatide aeg, siis teinekord vastutuule pärast ei sõidetud, tuli loovida, so. purjetada vastutuult sõiduks kordamööda vasakule ja paremale, kuni saavutati sihtpunkt. Osa paate võtsid loovimisega paremini vastale, osa halvemini. Kui aga oli tugev torm või tuulgi, siis sõupaatidega liikuda ei saanud.

Mäletan vanemate jutust meresõitu Haapsalust Lepanale, kus kolm meest seda sõitu tegid 2 nädalat ja kodus peeti ammu uppunuteks. Üks meestest oli minu emaisa Korja vana (Matvei Kolk), teine Panga Riidu (Feodor Suu) isa. Kolmandat praegu kahjuks ei mäleta.

Nende nimed on taotud Hanerahu keskel suure kivi sisse umbes põhjapoolsel küljel, ankur ketiga ringi taotud. Siin veetsid mehed reisust 8 päeva ilma söögita. Kuna paras purjetuul oli vist loodest, loodeti õhtuks kodus olla. Teel aga tuul paisus, ja enam Hanerahult edasi ei juletud sõita. Tuul paisus tormiks, vesi tõusis, paat tõmmati kolme mehega ühele kaldaservale. Sel ajal polnud rahul ka veel mitte põõsaid, ainult selle kivi ümber mõned olid. Aeg oli sügisepoolt suve, külm veel ära ei võtnud. Vanaisa jutu järgi mõeldi ära kõik mõtted, isegi pääsemise lootus maeti viimase paari päevaga. Siis aga natuke vaikis, tuul keeras edelasse ja meestel õnnestus sõuda või purjetada, seda ma ei tea, kuid mindi Saarnaugu laidu (praegu hüütakse Saarnakiks). Siit saadi süüa ja leivakott kaasa kojusõiduks.

Süüa pakuti tollel ajal igale väljast tulejale kõige esimeseks. See oli rannarahva komme Muhus ja meresaartel. Külalistele pakkusid Saarnaugu, Kaevatse, Hanikaitse pered nende saabudes kohe süüa. Söök pandi pere toidulauale. Toiduks oli leib, või, hapupiim ja lambaliha suitsutatuna. See oli nagu reegel, sarnane toit oli alati olemas. Juurde asetati nuga, millega külaline(lised) omale leiba lõikas, võid võttis ja lambaliha lõikas vastavalt isule. Hapupiima võeti kausist lusikaga. Kas pole tänapäeval nagu muinasjutt? Siis liikusid ausad mere(kala)mehed, inimesed, kes üksteist alati abistasid, siinsetes piirkondades ka tunti hästi. Käidi läbisegi.

Kõveri-Ahe, Anerahu, Kõrge- ja Vareselaiud olid minu ajal ilma inimesteta. Saarnaugu (Suarnaugu), Hanikaitse ja Kaevatse laidudel elasid inimesed.

Anikaitstes elas kurttumade paar, lapsed sündisid kõik kuuljad. Nemad palju väljas ei liikunud. Sellevastu Saarnaugu ja Kaevatse mehed olid liikuvad, siin asusid ka nende heinamaad, Kõveri kuulus Kaevatsele ja Ahe Saarnaugule. Kõrge ja Varese olid juba mandrihiidlaste omandus.

Heinlaiul elas ka paar ilma lasteta. Heinlao Aleksander oli ka üks meie pere külalisi. Ühel sügispäeval oli ta järjekordselt olnud meil. Tuul olnud W üsna tugev ja meie mehed öelnud, et ära sa minema hakka. Selle peale öelnud Aleksander, et läheb vaatab rannas ainult paati, kuid tagasi ei tulnud. Öeldud siis, et ega see sõit heaga lõpe. Oli ta ju hea purjetaja ja meremees olnud, kuid ilma vastu ei saa. Mis juhtus, jäi igaveseks tema saladuseks. Leiti kusagilt mandri rannast seotuna ühte paadi piitade ja aerude külge, surnuna.

Saarnaugu meeste saatust tean vanemate juttude järel nii palju, et üks vendadest, Kusti, keda mäletan pika mehena, meie toas tiisikusse suri. Teine vend läks hülge ohvriks. Teised läinud kodus sööma, aga see öelnud, et läheb laseb enne ühe hülge maha, olevat lähedal kivil. Pauk käinud ja inimesed saanud söönuks, kuid meest ei tulnud. Vaatama minnes leiti mees koos suure hülgega kivi juures vees surnuna. Arvati, et hülgel oli jäänud eluraasu ja mees võttis loivast kinni ning hülges tõmbas mehe peaga vastu kivi, uimastas ära ja mees uppus.

Teine vend oli talvel undi vaadates jäänud suure haugi ohvriks. Teatavasti on unna auk üsna väike ja suure kala, haugi tavaliselt, puhul raiutakse auk suuremaks. Kuidagimoodi aga sattus mehe käsi suurele haugile suhu. See hammustas randme juures tuiksooned läbi ja mees külmaga jäi unnaugu juure verest tühjaks jooksmas. Juttude järel üsna traagilise saatuse osaks saanud perekond.

Saarnaugu meeste hulgas, kes tavaliselt olid pikad, oli ka üsna pisike vend Saarnaugu Priidu. Priidut mäletan hästi. Ta võis olla pikkuselt 150-160 cm pikkune kleenuke mees, täiesti peene, rohkem naise häälega. Aga selle kleenukese mehe teod võisid anda silmad ette paljudele tugevatele meestele. Peale sõja, kui ta veel elas ja meie rannas käis, küsisin, kas on tõsi see, et ta noorelt kunagi üksipäini Riistast kahemastilise kaljaslaeva ära tõi." Jah, tõin küll. Otsin ära ja kust ma omale seal abi pidin saama," vastas ta oma peenikesel häälel. "Vaatasin ikka natuke enne ringi ka, kui tuuled olid parasjagu küljelt Osti või SO poolt, et külgtuul hästi väinast läbi veaks ja poleks purjedega palju mängida. Tõmbasin sadamas purjed üles. Päästsin otsad lahti ja enne Orjaku sadamat ei peatunud."

Merelaidudel ööbisime ka meie, õnge- ja võrgumehed. Mootorikütus oli üsna kallis ja sooja ajaga oli ükspuha, kas magada kodus või laiul. Laidudel polnud usse ega metsloomi, sellepärast oli ükspuha, kas magada kadakapõõsaste vahel või paadi juures kuival mudapeenral. Paadipresent alla ja peale, ja uni värskes õhus oli suurepärane. Sügisel päris hilja oktoobris ja novembris kasutasime heinaküüne, mis olid sel aastaajal heinu täis. Heinu sai õige jaheda ilmaga pandud ka presendi peale. Need magamised olid nagu seiklus omaette, heade ilmadega muidugi. Leivakotis oli tavaliselt leib või ja piim, joogivett oli sügisel igas laius kas kaevu või lihtsalt veevõtukohta näol. Majad magamiseks olid Kumaris ja ka Ahes Saarnaugu meeste tehtud. Nendes aga oli kahjuks tolle aja elanikke - kirpe palju. Üldse oli kirpe kevadel kasutatud ja suvel tühjalt seisvates majades palju. Mäletan aega, kui Lepana rannasaun jäi tühjaks. Selles elanud Tuul Ivan ja Riia oma lapsega kolisid Linnuse külla. Suvel tупpa sisenedes põrand kohe kubises kirpudest.

Teadsime, et neid seal oli, ja läksime sisse alasti. Hakkasid nad siis hüppama jalgadele ja ronima ülespoole. Jooksime ruttu jälle laurisse kirpe uputama. Viidikad olid nobedad neid veepinnalt sööma. Tänapäeval, kui kirpu ei tunta, tundub see rohkem muinasjutuna.

Kevadise kalapüügi kõrghooajast, kui väljas olid veel külmad ööd, mäletan ühte kalakaubalt tulekut. Jõudsime venna Kustiga Lepanale kella ühe paiku öösel. Olin väga väsinud ja natuke külmetanud ning mõtlesin mitte koju minna, uni oli nii väga silmades.

Tõmbasin toa ukse lahti. Vastu pahvatas soe leitsak kalalõhnalistest riidest. Kaks nari ja laudpõrand oli mehi nii tihedalt täis, et vahele pugema ei mahtunud. Vaba oli ainult pisike paekivipõranda lapp pliita ees. Mõnus soojus rammestas kohe ja magasin hommikuni. Kui mehed merele läksid, sain Ännikavana narile.

Tormipäevad olid rannamajas omaette koosolekupidamise kohad. Külmade ilmadega väljas rohkem kui paadivaatamise ja igapäevaste hädade ajamise ei olnud. Keedeti mõnda suppi mitme paadi peale või säristati pannil liha. Küllast toodi kõrvale piima või tehti teed. Sellel ajal olid pisikestes karpides vähese suhkruga kuivatatud vaarikad, maasikad, vist ka kirsid. Need ligunesid ka külmas vees teeks, jäi lisada suhkrut, võileiba kõrvale ja kõht oli täis. Lepana pliital oli kaks auku, sellepärast keedeti mitme paadi peale, kõik ju tahtsid süüa. Vahepeal mängiti kaarte ja vaieldi - on ju iga inimene omaette tark või omade vaadete ja tõekspidamisega, mis teisele on natuke tõepärased või päris, kolmandale aga ei kõlba nad üldse. Eriti selge oli see poliitikas.

Rannas oli mehi nii vasak- kui parempoolsete vaadetega. Oli kommuniste, fašiste ja kapitaliste, usklikke ja uskmatuid. Kõik nad olid aga siin selleks, et teenida elatist endale ja perekonnale, püüda rohkem kala ja saada paremat hinda.

Kohalikud talumehed suurem osa kiirustas koju, nende aeg oli piiratum. Mida suurem maa, seda suurem töömure. Tööd tehti korralikus talukohas ära, mis teha tuli. Kui ei - oli hooletu peremees. Niideti heinamaid, milliste heinahulga võis söömavahe niidu seljas koju viia. Niitmata ei tohtinud jääda, siis räägiti kõikjal hooletusest. Niidetud hein korjati kokku, kõrvi maha ei jäetud. Alul olid pisikesed lapipõllud, teinekord 20 sammu üht ja 30 teisipidi. Naised kündsid ja tegid muud põllutööd. Mehed külvasid, korrastasid põllutöö ja majapidamise riistad, korrastasid majad väliselt. Igal rannatalul oli oma elutuba kahe-kolme kambri ja köögiga, rehetuba suure reheahjuga, parte ja viljakuivatamise laudadega, rehalne oma 4-6 lehmaga, mullika ja pullipuksiga, 2-3 hobust. Rehalse otsas peaaegu eranditult suur põhukuur. Järgmises kuuris olid hobuserakmed ja reed-vankrid, teinekord ka mõrrad üleval paaride peal.

Talul pidi olema saun, oma sepikoda ja õuekööök, kus suvel keedeti, et elumajad liiga kuumaks ja kärbesterikkaks ei muutuks. Sepikojas aga tehti vajalikud sepatööd, rautati vankrid, reed ja sepikoja ees hobused. Mereriistad vajasid oma sepiseid: roolirauad, roolid, tollid, mastivaieri konksud ja muud rauast lipid-lapid, ka mõrrakoogu otsad. Oli oma puukuur, oma lambalaut oma paarikümne lambaga ja sealaut kolme-nelja notsuga. Need olid tavaliselt ühe katuse all. Peaaegu igal talul oli oma tuuleveski. Igal oli muidugi oma viljaait, riiete ja muud laudad, keskmiselt 4-6 omaette ruumi. Ei puudunud kartulikelder ega kalade kividest laut või kelder.

Ka puutöö jaoks oli omaette ruum, kus tehti vankrite - regede osad, vikatilööd ja rähed, kus neid remonditi, tehti ka ise kõik tolleaegne mööbel, alates söömalauast (söömarend) ja muudest rendidest, toolidest ja pinkidest.

Kui siia juurde lisada tööpere 6-10 inimest, oli selline talu omaette iseseisev asutus, mis väljastpoolt pidi saama ainult soola ja rauda, ülejäänu ta suutis enda

majandamiseks ise teha. Kohalikel meestel jäi jutuaega väheks, kuid vahel siiski jätkus. Kaarte mängiti tihti raha peale. Summad polnud suured, sentides, pank teinekord kroon või kaks.

Poliitilised vaidlused olid nagu kusagil parlamendis - iga erakond kaitses oma huve. Olgugi et tollal oldi oma veendumustes kindlad, muutusid need hiljem - tihti otse vastassuunalisteks.

Üks sarnaseid mehi oli Kase Vassel (Pallas). Enne nõukogude korda ülistas ta kommunismi kõige paremaks korraks maailmas. Rääkis, kui hea on inimestes NSVLiidus. Nõukogude korra kehtima hakates peale sõja polnud maailmas jälle viletsamat valitsust. Põgenes ta saksa ajal Rootsi, tuli vabatahtlikult tagasi. Siin aga pandi istuma ja peale selle enam hullemat korda maailmas ei olnud. Ootas elulõpul veel hiinlast, et see tuleb paneb vene riigis korra maksma.

Hästi mäletan Ännika vana (Mihail Kolk), kes luges oma kepilt, hoides peoga kepi keskelt, ülespoole klassiseisused kuni suure kapitalistini kõige tipus ja allapoole kommunistideni kõige madalamal. Siis keerati kepile teine ots ja kõige peale tulid kommunistid. Keskmise osa jäi aga paigale ja selle kohta ta ütles, et siin on põllumehed. Need seisavad paigal ja peavad ühtemoodi tööd tegema. Tema oli istunud kinni 1905. a ülestõusust osavõtu pärast, kui aga ajakirjanikud sellest tahtsid kirjutada, ütles ta, et tema polnud mingi revolutsionäär. Oli olnud vallavanem. "Mina seisin hea oma inimeste parema tuleviku, mitte aga kommunismi eest." Nii ütles ta mulle Seaninal paati tagasi tulles ja öelnud ka teda usutlevale ajakirjanikule. Igatahes ei kirjutatud temast ühtegi sõna. Jaani Mihkel (Armas) oli jälle kange vabadussõja mees, kes ei kannatanud kommuniste. Ta sattus korra vapside kampa, kuid ütles sealt ennast lahti. Tema ütluseks oli alati, et meie oleme eestlased ja meile pole tarvis ühtegi võõrast, ei saksa okupatsiooni ega vene kommuniste. Tema suri, kui olin sõjaväes, kas 1940 või 1941 sügisel kopsupõletikku, mida tal tuli põdeda kolmandat või neljandat korda.

Tormiga vaieldi rannas kõige üle. Küll paatide ehituse, püüniste ehituse, majade ehitamise, laevade sõiduomaduste, vankrite ehituse või regede tegemise üle. Kusagil ju pidi oma energia saama igauks ära kasutada, kui uni oli täis magatud.

Usuküsimust puudutati harvem. Oli ju nende rändajate kalurite hulgas usklikke õige mitmest sordist. Oli ka mitteusklikke, kes ütlesid, et nuusuta hunnikut siit nurgast või sealt poolt, hais on ühesugune. Igal usul pidid olema oma hullud. Iga usk pidi tahtma end omal viisil laiendada.

Eks ju ka meie eestlaste ajalugu teab, et paganaid pimedusest päästa, pidi nendele tapmisega selgeks tegema, et usk on hea asi, mis taevas kõik patud lunastab. Inimesi põletati elusalt tuleriidal, vallutati maid ja orjastati inimesi, ikka usu nimel.

Kas ei tehta idee nimel praegugi maailmas sedasama. Millegagi õigustavad ennast puuduliku mõistusega ja julmad inimesed, kes vaatavad ainult oma heaolule, hoolimata teistest. Võitlus võimu pärast, kes vastu hakkab või teisiti mõtleb, hävitatakse.

Lepana rand oli "Eesti Kalanduse" kirjutamise järgi 1933-38 suurim Saaremaa kalarand. Kohalikke kalureid või mehi, kes randa kasutasid, oli antud ajal perede järgi mehi (36) mõrdu (42) võrgud, õnged paate (22)

Matsil	2	7	"		3
Jaamil	2	3	"	"	3
Korjal	1	1	-	-	
Aadumal	4	7	"		2
Siljaväljal	3	3	"		1
Laasugal	3	3	"	"	2
Kasel	2	3	"	"	1
Väraval 3	-	"	"	2	
Nakitsel	2	2	"		1
Ügelil	2	2	"		1
Ellumäel	1	-	"	"	-
Tuulel 3		-	"	"	1
Ännikal	4		4	"	"
					1

KEVADEL

Mõrdadega püüti peamiselt kolmes jaos (rivi). Kõige Tammiski-poolsemas Põitsi Mõisaküla mehed, keskel Nakitse maa, Osti poolse otsa kohal Tüü ja Ännika jäda (ka Korja mõrd). Edasi Matsi jäda Aaduma meestega.

Viimasena Lepana lõppes Sadama jäda. Pikemate jädade pikkus ulatus 22-23 liiki mõrdu. Suve poole võeti alt poolt välja ja asetati üles merre.

Mõrrakered olid lühikesed, torus 5-6 vitsa. Tiivajärku ees 100 m.

Suvel ulatus lõpp välja Viinakare ligidale, nii et laeva vaart mahtus vahele. Vaarvaart käis tollel ajal Viinakari kaudu.

Rannas käidi räimi ostmas üsna kaugetest Saaremaa küladest nagu Tagaverest. Maksti rahas vastavalt ranna hinnale või vahetati linnaste nisu, rukki vastu vastavalt nende saaduste turuhinnale. Sõja-aastatel 1941 alates vahetati kõik saaduste, so. materjalide vastu.

Enne sõda turustasid kalamehed ja väikesed kokkuostjad kala ka ise paatidega, vedades neid müügiks Virtsu, Haapsallu, Saare- ja Hiiumaale.

Saaremaal olid maandumispaigad Lubjaahjul Pulli panga all ja Taaliku sadamas, Para vesiaal, Indu küla all Triigi sadamas, Parasmetsas. Hiiumaal peamiselt Kassari sadamas ja Emmaste all.

Ka rapiti, kuivatati ja soolati kodudes ja talvel käidi müümas turgudel ja laatadel mandril, Saare- ja Hiiumaal. Vedu toimus hobujõul.

Kuna mõrrad olid soetada kallid, püütav kala, peamiselt räim aga odav, siis tasu oma töö eest jäi väheseks. Nooremad kalurid hakkasid üle minema õnge- ja mailipüügile. See oli rahaliselt palju tasuvam. Püüniste maksumus väike, kala hind aga suur. Püüti haugi, koha, ahvenat, angerjat ja sügiseti tursaegadel ka turska. Tööd tehti siin pikalt. Hommikul kell 4.00 kodust välja ja 23 koju. Püügikohta sõideti mootoriga (ka purje kasutati abiks), õngede ja mailide laskmine- võtmine toimus aerudega. Sõuda tuli päeva jooksul 10-20 km. Maile lasti merre oma 10 kasti (kastis 75 maili), 8-10 sülda vahet. 1 kast oli tugev kilomeeter. õngepaadid olid sotti või sumpadega. Elus räimed võeti söödaks räimemõrdadest sirbakutega vee seest kiiresti jälle sotti ujuma.

Mõrrameestele maksti kohe ära vastavalt ranna hinnale. Hind oli arvestatud 1

dekaliitri kohta; dekaliitrid aga arvestati silma järgi.

Kui sööt sottis, alustati kohe sõitu püügipiirkonda. Külma veega ja mitte liiga suure lainetusega oli võimalik pikem tee või kaugem püügikoht. Käisime välja Soelani, Heinlaidu, Virtsu, üle Uuluti otsa ja Viire laiu taga.

Häid kohasaake sai jaanipäeva ümber Matsalu lahe suu poolt Papilaiu tagant. Suve lõpul jäi mõrdu merre väheseks. Vesi muutus soojaks, mõrrad kasvasid vetikate ja saviga raskeks ja hakkasid mädanema. Tuli tihti kuivatada ja asetada uus mõrd samade vaiade vahele. Kalurid-põllupidajad aga enam ajapuuduse tõttu püügiga ei tegelenud, tuli teha heinatööd.

Üksikud mehed, kes veel mõrdu meres hoidsid, teenisid siis ilusti. Siis oli dekaliitri räime hind kevadise 20-30 sendi asemel juba 1-1,5 kr.

Õngemehi aga oli püügil veel palju. Mäletan Lepanal ühte päeva, kus korraga oli 23 mootorõngepaati sööda järele. Matsi jääs oli kolm mõrda ja sööda said kõik paadid.

Kalad võeti mailide või õngede otsast, löigates katki lipsu. õng jäi kala sisse.

Elus kalad müüdi kokkuostu sumpadele, mis omakorda need Haapsallu transportisid. Peamiselt olid kokkuostjad Haapsalu sumplaevad ja kokkuostjad Mensased, Grünberg.

Hind oli määratud juba ostjate endi poolt. õngede korrastamise või lappimisega teenisid omale taskuraha lapsed ja ka mõned vanemad inimesed. Lappimise tasu oli 10 s. saja õnge lappimisest. Sellega püügimehed said tarvitada rohkem püüniseid.

Suvel püüti õngedega põhiliselt ahvenat ja angerjat. Söödaks tarvitati viidikaid ja vihmausse. Viidikaid püüti viidikanoodaga Väiksest väinast, Hiiumaa laidude ümbrusest, Ekust, kus teda aga esines. Esines teda aga tol ajal palju.

Sügisel asetati jälle püügile vanemad mõrrad. Esimesed suuremad räimesaagid olid Muhu Suure-valla laada aegu, see oli 16. oktoobril.

Põhja-Muhus oli sel ajal veel üks levinumaid püügiviise triivvõrkudega püük. Peamiselt käidi vaiksete sügisöödega Papi-Kumari lee peal triivimas. Paadilt lasti sisse 10-20 võrku nii, et paat jäi tuule allapoole võrgujää otsa. Triiviti paarist tunnist kuni öö otsa.

Ligemalt paadid Lõetsa, Vahtraste, Raugi ja ka Nõmmküla omad käisid öö jooksul kaks reisu, õhtu- ja hommikupoole. Töös oli siis terve pere. Maale tulles heitsid mehed magama ja naised puhastasid võrgud kaladest. Või tehti seda ka koos.

Merel olles vaadati võrku vahete vahel. Nopiti räimed paari kábavahe ulatuses pealt ära, siis nägi, kuipalju räimi vahepeal juure löi. Igal paadil oli peal laterna tuli, mille valgusel võrkudega tegeldi. Tuli oli vajalik ka paadi tähistamiseks, et teised triivpaadid teaksid kaugust arvesta. Sellel püügil käis varemadel aegadel terve Muhu rahvas. On andmeid, et Päälda mehed püüdsid Lepana rannas. Triivpüüki tegid Lepana mehed varem Tammiskilt.

Korja

Korjal oli kolm peret.
Keskküla, meie nime järele Korja.
Lutsna, enne Korjat vasakul.

Mo Korja oli veel peale sõja. (Mo nimi tuli sellest, et vana Madis ütles alati "sama mo".)

Lutsnal elas kaks vanatüdrukut ja üks vanapoiss, kelle nimi oli Jüri. Jüri oli selline mees, kes luges piibli kolm korda läbi. Põletas siis selle Korja mäel ära ja ehitas sinna omale mingi kuju, ebajumala. Jäi nähtavasti meeltesegadusse. Sellele kujule viis ta ka toitu, pihlakamarju ja muud. Ka kompvekke oli ta viinud, millised sel ajal olid haruldus. Kompvekid olid aga minu onu Madis ja Andrus ära söönud. Vana Jüri siis rääkinud, et neil morsitleb (põlgab), paremad asjad sööb ära.

Ebajumala asukoht (plats) on veel praegu alles, Korja mäel nurgal, kus mäel on järsk nurk pöördega Tüü niidi poole. Hiljem elas Jüri vanaduspäevadel Laasugal. Oli öelnud, et terve õhk on hääli täis. Tulnud hommikul tuppa ja öelnud: "Täna öösi olid külas tited õhus olnud, tite hääled" ja tegelikult olnudki.

Sel ajal püüti räimi sügiseti Tammiskilt ao- või triivpüügiga. Paadid teinekord polnud üksteisest kaugel ja kui oli hõigatud, et Jüri, tule tee suitsu ka, siis hüpanud kõige riietega merre ja ujunud teise paati. Tõmmanud suitsu ära, ujunud oma paati jälle. Räägiti, et külma tema ei tundnud. Suvel istunud vees ja pesnud ennast, ujunud laidudeni (Ahe) ja tagasi.

Veel oli üks jutt vana Kõvamees Juril, kes oli joomamees (Laine isa isa). Võtnud pudeli oma kätte, keerutanud ja apelsin olnud sees.

Suri ta Laasugale.

Nüüd siis sellest Korjast, kust on pärit meite ema. Perekonnanimi oli seal Kolk ja tuli nähtavasti Põitsest. Põitsi heinamaad läksid Korjalt mereni ja vana emaisa oli seal metsavahina. Mere ääres oli maariba, mida hüüti Korjasaua maaks. Üks aed käis merre Rannauuelu juurest, teine Põitsi-Pallasmaa vahelt.

Emaema pärines Mõisaküla Aadumalt. Aaduma vana Madise õde Riste, kes Heinlaost heinatoomaga oma jalad ära külmas ja suri (jalad hakkasid mädanema). Kolm last - Riina, Madis ja Andrus - jäid järele.

Riina kasvas üles Aadumal oma onu juures. Onunaine oli ema eest. Abiellus üsna noorelt Tüü Madisega. Külastas kogu oma elu Aadumat ja Korjat, oma sünni- ja kasvukodu.

Ämm (Tüü Mare) oli Aaduma Maret ikka tänanud, et aitäh Riinale luuda ja nuustikut kaasa panemast, neid läks Tüüle hädasti vaja. Madis elas alul Korjal ja hiljem Sepal, kuhu suri 80 a. Andrus sõitis noorelt meredel, Eesti ajal oli sõjasadama pootsman. Uputas end sõjasadama perekondlikel põhjustel ja joomaga 40-50 a.

Ema isa Korja Madist mäletan veel hästi. Ta suri sõja ajal, kui olin kaugel Venemaal. Peale isa surma leidsin isa paberite keskelt tema enda kirjutatud matmise kava, kus isale juhatati kätte kirstu lauad, naelad, raha. Oli täpselt kirjas, kui palju teha kulutusi viinale, keda kutsuda matustele. Isa oli puusepp ja puusärgi tegemine oli temale lihtne.

Korka vana Madis abiellus veel teine kord. Naine oli Rootsiverest. Sellest abielust sündis kaks tüdart Leena ja Iisa. Leena suri noore tütarlapsena kopsupõletikku. Iisa läks mehega sõja ajal Rootsi, kus suri vanadussurma.

Emaisa oli tuntud imearstina. Tema juurest otsiti abi rooside ja paisete võtmiseks, samuti hambavalu vastu. Kellel oli ikka tõsine häda, see tuli abi otsima üsna kaugelt.

Midagi temas või temal oli. Ei mäleta enam abiotsijaid või saajaid, kuna olin laps ja lapsi nagu see ei huvita.

Mis on mul aga tänaseni meeles, on enda hambavalu. Olin umbes 8-9 aastane, kui hambavalu ei lasknud terve öö magada ja järgnev päev ei näidanud paremat, lõug oli paistes. Ema ütles paar korda, et pean minema Korja vana järele ja päeval läkski. Tuli siis koos vanaisaga, kes oli vaikse jutuga asjalik vanamees.

Tuli istus voodiservale, pani näpud tasakesi minu haigele lõuale, siis istus natuke toolil, ajas vanematega juttu ja enne äraminekut kordas sama protseduuri. Ema pärast ütles, et vana võis olla läinud 100-200 meetrit, kui mina juba olin maganud. Valu oli möödas, paistetust alanest öösi ära ja järgmine päev jooksin vanu radasid lõbusa poisina. See on tõesti juhtunud, mida veel tänase päevani ise mäletan.

Kui palju teised inimesed sealt abi said, seda ma ei tea. Kuulsin ainult, et kadus ära või polnud sellest käigust abi midagi.

Korja maja, mis oli veel üsna korralik, kuid omanikuta - tol ajal põgenikke enam ei peetud omanikeks - lammutati külanõukogu poolt ja müüdi küttepuudena. Hiljem juuriti üles kuusehekk, õunapuud ja sirelid, lükati kiviaed kokku ja künti õue üles uudismaaks. Järele jäi ainult kelder, kust Kase Vassel vedas keldri esiku paekivi omale keldriks. Kelder ise on veel praegu alles.

Alles on ka Lutsna väravapost, raudkivist. Lutsnal oli olnud akende suurus umbes 40x40 cm. Mo Korjast on järele rohkem. Veel on kunagine aed ja maja vundamendi varemed.

Ka Rannauuelu juures, üle Mõisaranna tee, elas Laasugalt pärinev Riste. Pere nimi oli Minsi. Peale Minsi Riste surma tegi aiast heina Kaldamäe Madis. Ka Kaldamäe Aaduma juures enam ei ole. Samuti pole enam teisel Aadumat olnud Niidi peret, kust Ivan rändas Prantsusmaale ja viis hiljem ka kaasa õe.

TÜÜ / (TÜI)

Talvine tööpäev algas kodus kell 6-7 vanemate inimeste tõusmisega. Süüdati keset elutuba 15 liiniline petrooleumilamp. Meespere - isa Madis, onu Riidu ja vanem vend Kusti asusid mõrdu kuduma, ema Riina hakkas tuld tegema, et keeta hommikusööki. Onunaine Riste käis vaatas lehmad üle. Hommikusöök toimus kella 8-9 vahel, kui polnud meesperel hobustega väljasõitu. Kui oli väljasõit, tõusti vastavalt varem, juba kella kolme paiku.

Kui toit valmis, söödi hommikut tavaliselt kella 8-9 vahel. Oli hea ilm, rakendati 3 hobust ette ja sõideti sohu turvast või metsaküünidest heinu tooma. Need olid meesperele päevased tööd väljas, kui oli hea ilm. Halva ilmaga tehti toas hommikul alustatud töid. Tuli puhuti ära ja asuti akende alla. Naised ketrasid ja kraasisid villu, millest kujuti kindaid, sokke, sukki naistele. Kujuti kangasjalgadel (teljed) seelikud, tekid, hobusetekid. Vaipu põrandatele siis veel ei kujutatud, ka seintele mitte. Töö kestis

lõunani. Hommikusöögiks oli tavaliselt eelnenud päeval keedetud supp leivaga. Laual oli tavaliselt ikka ka mingit soolakala, mida söödi, kui süda vesiseks jäi.

Lõunasöögiks keedeti tavaliselt kartulit koos sousti ja kaladega tuhliste peal. Hapupiim oli laual iga söögi ajal. Seismist päeva jooksul ei tundud, see oli laiskuse tunnus. Töötati kella seitsmeni, õhtusöögiks oli jälle mingi supp või tee võileibadega (igauks tegi endale ise). Peale õhtusöögi töötati veel ümber tule mõrrakudumise ja ketramise kallal kella 10ni (22), see oli magamamineku kellaaeg. Tuli puhuti ära ja igauks kolis oma nurka põhukotile magama.

Voodid olid oma kodus valmistatud, laudpõhjadega.

Heinaveol oli terve pere ametis. Mehed vedasid metsaküünist heinad vanatoa ulaalla, kus asus luuk nende toapeale (laudile) ajamiseks. Üks meestest siis hangus heinu üles ja naisperest paar inimest panid need üleval järku.

Varematel aegadel tehti heinalisa ka Hiiumaa laidudelt Kõverist, Ahest või Vareslaiust. Need maksti välja kas kalade või rahaga. Tehti suvel: niideti, kuivatati ja pandi kuhja. Talvel, kui jää hakkas kandma, toodi hobustega koju. Mida libedam ja siledam oli jää, seda suuremad koormad peale pandi. Vahel tehti koorem rannas pooleks või veelgi väiksemaks. Siit polnud ju enam kaugele vedada ega mere tagant tuua.

Kodused heinamaad olid looduslikud metsaalused. Kuigi suurt saaki siit ei saadud. Veel üsna vanasti, mida mina enam ei mäleta, oli heina tehtud Matsalust. Ka sealt toodi see talvel koju.

Suvel viidi paadiga laidu ka üks vanemaid ja väiksemaid hobuseid, kellega heinu kokku veeti. Hobu astus Lapanalt paati. Põrand oli kõvendatud tugevamate laudadega. Laidus astus ta jälle üle paadi ääre merre ja maale.

Isa oli viimati ta enda ütelse järel sellest rändamisest ära tüdinunud ja hakanud koduseid metsaheinamaid parandama. Ta juuris üles põõsaid ja suuremaid puid. Kõik toimus käsitsi. Suuremate puude juurte ümbrus hakiti hakikirvega ümbert lahti, raiuti juured läbi ja paelaga tõmmati maha. See töö kestis aastaid, kui polnud merel käimist, heinategu ega rukkilõikust või mõnda muud pakilisemat tööd.

Ka Pallasmaa metsades olevad kraavid on 3/4 tema kätetöö.

Kui olin juba 17aastane poiss, siis enam väljast heina ei tehtud. Seda oli küll napilt, aga tuldi endaga toime. Vahepeal oli toimunud ka maade kruntimine, kus pisikesed põllusiilud sai harida suuremateks tükkeks peenarde vahelt ära kündmisega ja väiksed heina arvad, mida oli kümneid, jäi paar tükki. Nüüd hakati ka juba tegema uudismaad ja kultuurheinamaad. Mäletan, kui Rannaniidi väljas kündsime kahe hobusega, sahaga, mille ees oli nuga, üles esimese nurga. Kantlikust kraavidega piiratud vanast põllust paremal, kodust minnes. Külvati sisse heinaseeme ja sellelt natukeselt saadi juba 3-4 koormat heina.

Traktorid alles hakkasid tulema.

Talvel juhtus vahest heinatooma, kalakauba või muude reisudega, et hobused kukkusid prakku või läbi nõrga jää. Inimestega palju õnnetusi ei juhtunud, kuid hobuseid harva hukkus.

Prakku kukkudes oli asi lihtsam - hobu päästeti rakmeist kiiresti enamasti noa abil lahti ja natuke kaasa aidates kobis ise jälle jääle. Hobused olid rautatud

talveraudadega, millel olid ees veel lisaks jäänaelad.

Heinlaost heina tooma minnes - mindi hommikul üsna vara, et valgevarul kohal olla - juhtunud isa jutu järele järgmine lugu. Juhthobu kippunud ikka vasakule ja seda selle kutsar kogu aeg hoidnud paremale - järsku kõik hobused keeranud ringi ja kihutanud sõita mõnikümme meetrit, enne kui nad pidama saadi. Mindi siis uurima, mis juhtus, miks hobused kõik järsku hirmunult tagasi sõitsid. Avastati, et jääs oli hiljem kinnikülmunud piirkond, kus hobuste taliraua näsad olid juba osalt läbi jää löiganud. Kui sinna oleks voor, kus oli vist 6 hobust, ära vajunud, siis vaevalt keegi oleks pääsenud, arvas isa.

Kui valgeks läks, mindi õigele teele, mis asus vasakul, kuhu hobused kippusid (juhthobust juhiti paremale). Päästis sügisene sitke jää ja hobuste kiirus.

Olnud kord hiidlane oma hobusega praos. Muhulased rutanud appi. Hiidlane küsinud, mis te siia tulite? Kas tahate näha, kuidas hobust praost välja võetakse. Hobu olnud rakkest lahti, hiidlane võtnud ühe käega hobuse lakast, teisega sabast ja vajutanud vee alla. Siis tõmmanud jõuga üles ja hobune kapsanud prao äärele. Mehed ajanud ree välja ja sõit läinud peale etterakendamist edasi.

Talvel tegi isa veel kingsepa tööd. Kõikidele tehti oma peres kingad ja nõorsaapad, ka meresaapad olid oma teha. Enne 1930 a oli Muhus peamine jalavari pätt. Pätid olid pühapäevased ja tavalised villasest riidest pealsetega. Pühapäevased roositi, ilustati lilledega. Sarnased jalatsid olid kerged, ainult märja ilmaga ja maaga ei kõlvanud, siis lasti paljajalu, pätid näppus. Saabaste ja kingade tallad tikutati alla. Praegu on veel isa ja minu meresaapad alles. Need tahtsid head hoolt. Tuli tihti määrida ja alati peale tarvitamist kuivatada. Eks linnades - poes oli ikka ka juba saapaid ja kingi müügil kindlasti, aga hinnad olid maainimesele ostuks kallid. Üldse osteti poest äärmiselt hädavajalikku. Sool, suhkur, rauakaubad, viin, kompvekid (karamell), niidid-nõelad, sitsirätid, eks need olid peamised ostuobjektid.

Kodus keedeti-küpsetati toidud kõik kodustest saadustest. Soolatud looma- ja sealihaga, kala, aia- ja põllusaadused. Olenes perenaise oskusest ja jõukusest (teinekord ka ihnsusest), mida lauale anti.

Kord nädalas, laupäeviti, tehti ahjutäis leiba, kuus pätsi rukiseid ja kaks-kolm odra-, hiljem nisuleiba. 1930 juba nisupüülist. Leivapätsid olid ümmargused, umbes 35 cm läbimõeldult. Paksus olenes tõusust, 10-15 cm keskelt, ääred muidugi õhemad. Saialeivad küpsetati pannidel, nendeks olid poolekslõigatud 10 l piirituse plaskud. Saialeivad pandi ette, need valmisid enne. Leivaahjud olid suured, keristega ahjud, kuhu enne kütti pandi, olenevalt pere suurusest, lihakatel. Katlasse pandi sea-, veise-, vasika- ja lambaliha, mis haudus seal koos kontidega nii pehmeks ja magusaks, et praegu vanaduses veel hakkab suu vett jooksuma.

Kerisel küpsetati veel rukkilinnase leiba, tuari (kalja või taari) tegemiseks. Ka see oli hästi magus. Sõin vahel salaja veerand panni tühjaks. Paar korda nädalas võeti taari vana raba kadakasest põhja pealt ära, pandi uus linnaseleib, mis jälle ligunes rabaks. Alul oli pehmelt hapu, vanemaks minnes oli hapu tugevam. Kuidas joodi, nõnda lisati vett juurde. Lasti kraanist kruusi sisse, toodi pere lauale, kust igaüks vastavalt vajadusele jõi. Kui talvel polnud piima, tehti leivapudi taariga (leivapodi), pandi parasjagu suhkrut maitseks ja üsna hea oli süüa. Taari (tuari) nõu oli meil veel, kui Ats ja Pilvi olid väiksed. Kolhoosiaeg kaotas ära, polnud enam endal vilja, ka rukkeid.

Enne jahvatati kõik omal veskil loomadele ja inimestele. Tehti odra ja nisu

sõelajahu. Sõel eraldas kliid. Ka peentang tehti omal veskil, oma pukkveskil. Selleks oli tangusõel ja lisaks tuuleseadis, mis kliid ära puhus. Ka kamajahu jahvatati omal veskil. Herned, nisud ja rukkid keedeti soolases vees, kuivatati ja jahvatati. Söömiseks tarvitati ikka paksu hapupiima ja maitsestati koorega. Tüi peres oli see peretoit, mida teistes külaperedes ei tarvitatud. Retsept oli nähtavasti mammalt.